

*Jurisconsulti grammaticis soluti sunt?*¹

Merike Ristikivi

Tartu Ülikooli õiguse ajaloo dotsent

Sissejuhatus

Õigusteadus on oma olemuselt tekstiteadus, milles on väga suur tähtsus keelelistel väljendusvahenditel. Juriidilise jõu saavad sõnad ja väljendid siin vahetult keele kaudu, seetõttu on terminoloogiline täpsus õigusteaduses väga oluline. Sellist täpsust aitavad saavutada erialases suhtluses ladina terminid, mille tähendus on kujunenud sajandite jooksul ning ei ole mõjutatud nii kergesti tähendusnüansside muutustest, mis on iseloomulik moodsate keelte juures. Eesmärgipärast täpsust aga ei saavutata ladina terminite ebakorrektsel kasutamisel.

Käesolev uurimismaterjal pärineb kahe eestikeelse õigusteadusliku ajakirja – Õiguse² ja Juridica³ – artiklitest. Ajakirjade Õigus ja Juridica võrdlusele annab hea aluse ühesugune kultuurilis-poliitiline kontekst. Mõlema ajakirja ilmumise ajal on Eesti õigus kuulunud Euroopa õigusruumi. Sama moodi on mõned aastad enne Õiguse ja Juridica ilmuma hakkamist on Eesti saanud iseseisvaks ning mõlemal korral on pürgitud teadlikult lääneliku õigustumõtte poole, mille lahutamatuks osaks on ladinakeelsed terminid. Mõlemad ajakirjad on olnud oma aja põhilised eestikeelse õigusteadusliku materjali edastajad ning võrreldavalt pikk on ka mõlema ajakirja ilmumisperiood: ajakiri Õigus ilmus 21 aastat ajavahemikul 1920–1940, ajakiri Juridica ilmub alates 1993. aastast. Ladina termineid on mõlema ajakirja artiklites kasutatud üsnagi palju, samuti on võõrterminite kasutamine nendes ajakirjades ilmumisaja jooksul märkimisväärselt suurenenud.

Varem olen uurinud ladina terminite kasutamise põhimõtteid nendes ajakirjades ning õigusreformide mõju keelekasutusele.⁴ Selles artiklis vaatlen võrdlevalt, milliseid praktilisi probleeme on võõrterminite kasutamisega kaasnenud. Keskendun sõnavara ortograafia- ja morfoloogiaprobleemidele ning suhtele eesti keelega.

Ortograafiavead

Suurimat probleemi valmistab ladina terminite kasutamisel nende ortograafia ehk õigekiri. Artiklites esineb eksimusi nii ladina terminite kokku- ja lahkukirjutamises kui ka vokaalide või konsonantide õigekirjas. Seejuures ei puuduta vead üksnes harva kasutatavaid ja vähe tuntud termineid, vääral kujul võib artiklitest leida ka väljendeid, mis esinevad õigustekstides sageli ja peaksid kuuluma juristide üldsõnavara hulka.

Ladina õigusväljendite puhul on levinud ja lubatud sõnade ja prepositsioonide kokku- ja lahkukirjutamisel tekkivad variandid, nt *iuris prudentia* ja *iurisprudencia* ('õigusteadus'). Verbi ja käändsõna ühend, näiteks ühest Juridica artiklist leitud *respondeatsuperior*, tuleb aga kindlasti lahku kirjutada: *respondeat superior* ('kõrgem (isik) vastutagu'). Lahku tuleb

¹ Kas juristid on grammatikareeglite täitmisest vabad? Modifikatsioon tuntud õigusteaduslikust väljendist *princeps legibus solutus est* – valitseja on seaduste täitmisest vaba. XVIII õiguskeelepäeva ettekanne (22. nov 2010).

² Õigus – juriidiline ajakiri. Väljaandja Tartu Õigusteadlaste Selts. Toimetajad F. Karlson, R. Räägo. Tartu 1920–1940.

³ Juridica – Tartu Ülikooli õigusteaduskonna ajakiri. Peatoimetaja P. Varul, vastutav väljaandja P. Pruks. Tartu: Iuridicum 1993–2010.

⁴ **M. Ristikivi**. Latin terms in Estonian legal journalism in the interwar period: Practical tools for a young legal culture. – Juridica International 16/2009, lk 231–239; **M. Ristikivi**. Lexica iuridica in Juridica: Latin Terms as a Reflection of Europeanisation of Estonian Legal Culture. – Juridica International 12/2007, lk 173–179; **M. Ristikivi**. Ladina keel ajakirjas Juridica 1993–2002. – Juridica 10/2003, lk 727–732.

kirjutada ka ühe sõnana esinev ladina eituspartikkel, arvsõna ja eessõna, näiteks *nebisin idem pro ne bis in idem* ('mitte kaks korda sama asja eest') ning Õiguses esinenud adverb ja asesõna *invicemse pro invicem se* ('enda vastu').

Vokaalide puhul aetakse segi sarnase kirjaõigusega tähed *a* ja *o*, näiteks *ultimo ratio pro ultima ratio* ('viimne vahend'); *culpa levissimō pro culpa levissimā* ('kergeim hooletus'). Näites *vocatio legis pro vacatio legis* ('seaduse puudumine', s.o ajavahemik seaduse väljakuulutamise selle kehtima hakkamiseni) muutub eksimuse puhul ka termini tähendus: kui *vacatio* on 'puudumine, ilmaolek', siis *vocatio* on 'kutsumine'. Konteksti järgi otsustades ei olnud autoril kavatsust terminit muutunud tähenduses kasutada. Õiguses esineb niisugune täheviiga XII tahvli seaduste⁵ tsiteermisel: *uti lingua nuncupassit, ita ius estā pro estō*.

Võib leida ka muid täheviigu, näiteks *Juridicas on sine qua non pro sine qua non* ('ilma milleta ei')⁶ ning *sensus verborem est anima legis pro sensus verborum est anima legis* ('sõnade mõte on seaduse hing'). Õiguses on viga tekkinud ilmselt autori käsikirja ümbertrükkimisel, sest artiklis on termin *seltra vires hereditarias pro ultra vires hereditarias* ('üle pärandi jõu'). Samal põhjusel võib olla jäänud ära omadussõna lõpp väljendis *cui facil sit pro cui facile sit* ('kellel oleks kerge') ning välja täht *contrahentum voluntas pro contrahentium voluntas* ('lepingusõlmijate tahe'). Ajakirja toimetuse on küll autoritele südamele pannud, et trükivigade vältimiseks tuleb artiklid kirjutada selgesti loetavas kirjas ja parandusteta. Eriti soovitatavaks on peetud kaastöö esitamist masinakirjas.⁷ Arvatavasti on nii mõnedki ebakorrektsused tekkinud just keerulise käekirja või ladina termineid mittetundva trükkija tõttu.

Mõnel juhul võib oletada, et autori ebakindlust väljendi kirjaõiguse osas ja eksimist õigekirjas põhjustab õigustermini hääldus. Alates XIX sajandi lõpust on ladina keele hääldamisel lähtutud kahest suunast.⁸ Niinimetatud klassikaline suund järgib antiikajal levinud hääldust, mille puhul sõnade hääldus ei erine üldjuhul kirjaõigusest (*c* [k], *ti* [ti]). Teine, traditsiooniline suund lähtub hilisladina perioodil umbes IV sajandiks välja kujunenud hääldusest, mis sai aluseks ka ladina keelest arenenud romaani keeltele. Selle järgi erineb teatud häälikute ja häälikuühendite hääldus kirjaõigusest (nt *c* [ts], *ti* [tsi]). Eesti kultuuriruumis soovitatakse klassikalist hääldust juhul, kui õpitakse ladina keelt antiikaja ja antiikautorite tekstide tundmaõppimiseks. Kui keskendutakse aga nt juura või meditsiini terminoloogiale, on otstarbekam järgida traditsioonilist hääldust, mille järgi on parem jälgida seoseid ladina keele ja võõrsõnade vahel (*obligatio* – obligatsioon, *ius civile* – tsiviilõigus).

Juridica artiklites esinenud konsonandivead puudutavadki eelkõige tähti, mille hääldus kirjaõigusest erineb ning sarnaneb mõne teise tähe hääldusega. Häälduselt on sarnased ja valmistavad rohkem raskust *c* ja *s*, *q* ja *g*, *q* ja *c*, *t* ja *d*, näiteks *ius est ars boni et aequi pro ius est ars boni et aequi* ('õigus on teadus heast ja õiglasest'); *lucrum sessum pro lucrum cessans* ('saamata jäänud tulu'); *numerantur sententiae, non ponderander pro numerantur sententiae, non ponderantur* ('hääli loendatakse, mitte ei kaaluta'); *qui prodest pro cui prodest* ('kellele on (see) kasulik'). Viimases väljendis esineva vea tõttu muutub ka väljendi tähendus: *qui prodest* tuleks tõlkida eesti keelde 'kes või mis on kasulik', asesõna on siin nominatiivis; originaalväljendis on asesõna aga daativis.

⁵ XII tahvli seaduste eestikeelse tõlke kohta lähemalt vt A. Annus, K. Kolk, J. Puhvel, J. Päll. Muinasaja seaduskogumike antoloogia. Tallinn: Varrak 2001.

⁶ Lühenenud vorm terminist *conditio sine qua non* 'tingimus, ilma milleta ei', s.o vältimatult vajalik nõue, mille järgimiseta ei saabu tagajärg. Vt K. Adomeit, M. Ristikivi, H. Siimets-Gross. Ladina-eesti õigussõnastik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus 2005.

⁷ Kaastööliste! – Õigus, 1930 nr 3, II.

⁸ Teistsugune põhimõte on Briti ja USA õigussüsteemi juristidel, kes hääldavad ladina keelt inglise hääldusreeglite järgi. Sellise hääldamisepõhimõtte kohta vt lähemalt H. A. Kelly. Lawyers' Latin: Loquenda ut vulgus? – Journal of Legal Education, 1988, lk 196–200. Vt ka ladina terminite hääldamise juhiseid Black's Law Dictionary'st. Siiski ei ole selline hääldus Eesti juristide seas veel levinud ega avalda mõju ladina terminite kirjaõigusele.

Võõrkeelendite kasutamise põhimõtetenähtena rõhutavad keeleteadlased, et tsitaatsõnu tuleb kirjutada nagu lähtekeeles.⁹ Juridica algusaastate artiklitest võib aga leida ekslikke vorme, milles autorid on termini tähistamisel lähtunud ladina keele häälduspõhimõtetest ning märkinud terminisse muutuse, kus hääldus erineb kirjepildist: *c* [ts] ja *x* [ks]. Näiteks *ekspressis verbis pro expressis verbis* ('sõnaselgelt'); *lex spetsialis pro lex specialis* ('eriseadus'); *sine periculo sotsiali pro sine periculo sociali* ('ilma ühiskonnaohtlikkusest'). Samas on terminid *expressis verbis* ja *lex specialis* ühed artiklites enim kasutatavad juriidilised väljendid. Seega ei saa seostada termini tuntust ja korrektset kasutust. Tuleb siiski märkida, et sellised vead esinesid ajakirja Juridica algusaastatel, kui Eesti õigusteadus hakkas taas läänestuma, hilisematel aastatel selliseid eksimusi ei ole leidunud.

Soo- ja käändevormid ning eessõnad

Eksimusi leidub ka ladina õigusterminite käände- ja soovormide ning eessõnade kasutamisel. Sellised vead osutavad tüüpilistele raskustele, mis tekivad ladina keele kasutamisel eesti keeletausta mõjul. Näiteks tekitab probleeme soovormide moodustamine ja ühildamine, sest soo kategoria eesti keeles puudub.

Ladina keeles ühilduvad soos nimi- ja omadussõna. Ladina sõna *mos* ('tava, komme') on meessoost ning ühildub omadussõna meessoovormiga. Juridica artiklist leitud väljendis on aga ekslikult kasutatud omadussõna naissoovormi: *bonae mores pro boni mores* ('head tavad'). Palju eksitakse termini *ius* ('õigus') kasutamisel. See sõna on ladina keeles kesksõost ning eeldab kesksõost omadussõnalise täiendi kasutamist. Mitmetes artiklites seevastu on kasutatud omadussõnadel mees- ja naissoo lõppe: *ius naturalis pro ius naturale* ('loomuõigus'); *ius scripta pro ius scriptum* ('kirjutatud õigus'). Juridicast võib leida ka arvatavasti terminitest *iustitia commutativa* ('võrdsustav õiglus') ja *iustitia distributiva* ('jaotav õiglus') tuletatud vormid *ius commutativa pro ius commutativum* ning *ius distributiva pro ius distributivum*. Õiguses ilmunud ja õigusnormide jaotusest rääkivast artiklist võib leida väljendi *legus perfecta*. Sõna *legus* ladina keeles puudub ning ilmselt on autor soovinud kasutada kas terminit *lex perfecta* ('täielik seadus', st Rooma õiguses seadus, mis sisaldas sanktsiooni), selle mitmuse vormi *leges perfectae* või *ius perfectum* ('täielik õigus').

Nimi- ja omadussõnad ühilduvad ladina keeles omavahel alati ka käändes. Väljendis *mala fide* ('pahausksest') peavad olema põhisõna ja täiend mõlemad ablatiivis, Juridicast aga võib leida variandi *mala fidem*, milles adjektiiv on ablatiivi ja substantiiv akusatiivi lõpuga. Probleeme tekitab ka väljend *lex posterior derogat legi priori* ('hilisem seadus tühistab varasema seaduse'), milles *lex posterior* ühildub nominatiivis ja *legi priori* ainsuse daativis. Artiklist leitud variandis *lex posteriori derogat leges priori* on eksitud mitme grammatikareegli vastu: ühildumist ei toimu *lex posteriori* nominatiivi ja daativi vahel; *leges priori* ei ühildu ka arvus: siin on kõrvuti mitmuse nominatiiv ja ainsuse daativ. Arvus ja käändes ei ühildu ka Õiguses esinev termin *ius representationes omnimodae pro ius representationis omnimodae* ('täielik esindamisõigus'), kus atribuudi ainsuse genitiivi lõpu asemel on mitmuse nominatiivi lõpp. Mitmel korral esineb nii Õiguse kui ka Juridica artiklites termin *stricto sensu* ('otseses mõttes') ebaõigel kujul *strictu sensu*, milles omadussõnal on nimisõna käändelõpp.

Eksimusi võib leida samuti ladina eessõna ja sellega ühilduva käände kasutamisel. Prepositsioon *ad* 'juurde, poole' nõuab enda järele akusatiivi käänat, Juridica artiklis esineb aga ablatiiv: *poena absoluta ad effectum pro poena absoluta ad effectum* ('täielik karistus tulemuse saavutamiseks'). Prepositsiooni *ex* '-st' kasutatakse koos ablatiiviga, artiklis esineb see aga koos genitiivi käändega: *ex iniuriae ius non oritur pro ex iniuria ius non oritur* ('õigusrikkumisest ei sünni õigust'). Ka Õiguses oli kasutatud eessõna *ex* ablatiivi asemel

⁹ Võõrkeelendite kasutamise põhimõtetest eesti keeles vt **T. Erelt**. Eesti ortograafia. Neljas, täiend tr. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus 2005, lk 16.

genitiivi lõpuga, ent siin oli eksitud meessoovi vormi lõppudega: *obligatio ex delicti* pro *obligatio ex delicto* ('õigusrikkumisest tulenev kohustus').

Ka selliste eksimuste puhul puudub korrelatsioon terminite üldleviku ja korrektse kasutamise vahel. Vigasel kujul esinevad artiklites terminid, mis esinemissageduse alusel peaksid olema laiemalt tuntud ja mida oleks ootuspärane leida tekstist korrektsel kujul. Eesti keele taustal, kus soovormid ja eessõnad üldse puuduvad, tuleks autoritel selliste võõrterminite õigekirja seda tähelepanelikumalt kontrollida.

Ladina tsitaatide vormiline sobivus eesti lauses

Ladina terminite kasutamisel osutub kõige üldisemaks probleemiks tsitaatsõna ühildumine eestikeelse tekstiga. Suurelt osalt sünteetilises ladina keeles tähistatakse grammatilisi vahekordi sufiksiga. Selles suhtes erineb ladina keel tänapäeva Euroopa suurtest keeltest (näiteks inglise, prantsuse või saksa keel), kus grammatilisi suhteid tähistatakse analüütiliste vahendite abil. Samas tähistatakse ka eesti keeles grammatilisi suhteid muutelõppude abil, mis peaks andma eesti keele baasilt kirjutajale kui sarnase süsteemi tundjale eelise ning võimaldama mõista ja kasutada ladina termineid kergemini.

Uurimismaterjal aga näitab, et samasugune grammatikalõppude põhimõte siiski abiks ei ole ning ladina väljendi äratuntavust ja arusaadavust võib mõjutada isegi termini ainsuse ja mitmuse vaheldumine. Sagedamini tõuseb see küsimus üles ladina II deklinatsiooni *um-*lõpuliste kesksõst sõnade puhul, mille mitmuse lõpp on *-a*, nt *pactum*, mitm *pacta* ('leping'); *argumentum*, mitm *argumenta* ('tõendus'); *obiter dictum*, mitm *obiter dicta* ('muu hulgas öeldu; juhuslik märkus'). Selline mitmuse lõpp langeb kokku I deklinatsiooni sõnade ainsuse lõpuga, vrd *culpa*, mitm *culpa* ('süü, hooletus'). Näiteks tõlgitakse seetõttu sageli sõna *digestum*, mitm *digesta* ('korrastamine') eesti keelde mitmuse ühildumisveaga *Digestad* (pro *Digestid*), kus koos esinevad nii ladina kui ka eesti mitmuse lõpp.

Eraldi saab välja tuua eksimustüübi, kus termini nominatiivis lähtevormi asemel on kirjutatud selle genitiivivormi. Näiteks esineb *Juridicas* sõna *natio* ('rahvas; rahvus') asemel tüvi *nation*: "Kannavad ju ka kreekakeelne *ethnos* ja ladinakeelne *nation* sama tähendust." Sama moodi esineb tüvi *iur* akusatiivis oleva objekti *ius*¹⁰ asemel: "Tööjaotust kohtuniku ja protsessiosaliste vahel näitab tabavalt sentents – *Narra mihi factum, ego tibi narrabo iur* – näita mulle asjaolud ja mina näitan sulle õigust." Sellised vead tekivad enamasti põhjusel, et paljud ladina sõnad (eriti III deklinatsioonist) esinevad võõrsõnades ja võõrkeeltes just oma tüve alusel. Ka sõnad *natio* ja *ius* on nii eesti kui ka teistes keeltes tuntud oma tüvede *nation-* ja *iur-* kaudu (vrd eesti *natsionaalne*, *juridiline*; ingl *national*, *juridical*; sks *national*, *juristisch*; pr *national*, *juridique*).

Tsitaatsõnade ja -väljendite puhul rõhutavad keelekorraldajad, et need on puhtvõõrkeelsed ning neid kirjutatakse nagu lähtekeeles. Tsitaatsõnad oma põhisõnadega ei ühildu, need vormistatakse muust tekstist eristamiseks teises kirjas, näiteks kursiivis. Liitsõnas ühendatakse tsitaatsõna sidekriipsu abil ning käänatakse ülakoma abil.¹¹ Nii Õiguses kui ka *Juridicas* on kasutatud terminit *quasi* ('nagu') liitsõnana ning kõigis neis ajakirjades esineb see korrektselt ühendatuna eesti sõnaga, näiteks *quasi-röövimine*, *quasi-legislatsioon* ja *quasi-ametivakantsus*.

Käändelõpu eraldamine ülakomaga on aga lugeja seisukohast veelgi olulisem, et oleks võimalik selgelt eristada, milline osa väljendist on ladina termin ja milline eesti käändelõpp. Selline täpne tähistus on eriti vajalik uute või harvem kasutatavate terminite puhul. Näiteks Õigusest leitud ilma ülakomata väljendi *ius honorariumi* pro *ius honorarium*'i ('magistraatide

¹⁰ *Ius* 'õigus' on kesksõst sõna, mille nominatiivi ja objektikäände akusatiivi vormid kattuvad.

¹¹ Tsitaatsõnade vormistamise kohta vt S. Mäearu. Keelekasutuse keerdkäigud. Õigekiri. – Keel ja õigus. Tallinn: Kirjastus Juura 2005, lk 171.

kujundatud õigus') puhul võib ladina keelt mitte väga hästi tundev lugeja pidada eesti käändelõppu ladina termini osaks ning hilisemal tsiteerimisel vale vormi kasutada.

Juridica autoritele valmistab raskusi ladina termini kahe vormi – nominatiivse lähte- ja määrusliku ablatiivivormi – õige sobitamine eestikeelsesse teksti. Näiteks esinevad ladina terminid *ultima ratio* ('viimne vahend') ning *lex artis* ('(eriala)kunsti reegel, oskusnõue') tekstis oma lähtevormis, nominatiivsena, ning ei ühildu grammatiliselt ülejäänud lausega: "Abinõud on halduslikud ning neid kohaldatakse nagu likvideerimistki *ultima ratio*." Sobivam oleks lauses ablatiivi vorm, *ultima ratione* 'viimse vahendina, äärmisel vajadusel', või lisada eestikeelne täiendav sõna vastavas vormis, nt *ultima ratio*-põhimõttel. Lauses "Üldtunnustatud on seisukoht, et arst peab ravi läbi viima arstikunsti reeglite kohaselt ehk *lex artis*" oleks olnud korrektsem kasutada kas termini ablatiivivormi *lege artis* 'oskusnõuete kohaselt' või paigutada ladina termin lauses ettepoole koos eesti käändelõppuga: "... arstikunsti reeglite ehk *lex artis*'e kohaselt".

Sellised vead peegeldavad ladina keele vähest tundmist. Arvestades Õiguses ja Juridicas esinenud ladina terminite suurt mahtu, saab järeldada, et meie juristidel on väga suur valmisolek võõrterminite kasutamiseks. Korrektset väljendusviisi pole aga võimalik saavutada, mõistmata ladina keelest pärit termini lingvistilist eripära.

Kokkuvõtteks

Kuidas eksimused grammatikareeglite vastu on tekkinud? Nagu alguses öeldud, iseloomustavad mõlemat õigusloomeperioodi murrangulised reformid. Mõlemal korral on pöördumine Euroopa õigusruumi mõjutanud ka terminoloogiat.

Õiguse ja Juridica artikleid analüüsid torkab silma, et Eesti juristid on oma kirjatöodes tuginenud sageli võõrkeelsetele, enamasti saksa- ja ingliskeelsetele allikatele. Võib oletada, et mitmed õigekirja- ja vormivead on tekkinud tsitaatide ümberkirjutamise käigus. Samuti selgitaks võõrkeelse materjali kasutamine vigu, mis on tekkinud ladina termini ühildumisel eestikeelse tekstiga. Saksa- või ingliskeelses tekstis, kus grammatilisi suhteid ei tähistata sõnade endi grammatiliste vormide (käände- või pöördelõppude) abil, ühilduvad ladina terminid lausega enamasti abisõnade kaudu. Ladina termini korrektseks kasutamiseks eestikeelses lauses tuleb aga lisaks ladina termini grammatilisele vormile arvestada veel eesti sõnade muutelõppudega. Selliste eksimuste vältimine ja terminite korrektne kasutamine on eriti tähtis, hoidmaks ära kord tehtud ja trükis avaldatud ebatäpse vormi kordumist.

Ajakirju uurides kerkis küsimus ka toimetajate ettevalmistusest, nende oskusest tunda spetsiifiliste ladina terminite kasutust. Tõenäoliselt teab toimetaja paremini laiemalt tuntud termineid. Kui aga on kasutatud väga erilisi väljendeid, siis ei pruugi ta abi leida ka õigussõnastikest, sest seal võib see väljend ka puududa. Raskusi võib tekkida eriti juhul, kui autor on püüdnud terminit kasutada mingis muitevormis, kuid ebatäpselt. Selliste probleemide äratundmine eeldab väga head ladina keele oskust.

Ladina väljendite korrektsus õiguskeeles vajab süvendatud tähelepanu, sest nende vigane kasutus võib muuta teksti sisu. Viimasel juhul ei täida nad ootuspärast eesmärki ja võivad teksti mõistmist koguni raskendada.

Ladina terminite korrektseks kasutamiseks tuleb nii õppetöös kui ka artiklite kirjutamisel pöörata enam tähelepanu eesti ja ladina keele struktuurierinevustele (nt soovormid ja eessõnad) ning ühildumisprobleemidele. Peaks süvenema harjumus kasutada keeleabimaterjale (sõnastikke ja grammatikakäsiraamatuid). On tarvis juhtida tähelepanu ladina terminite tähendusele ja õigekirjale ning hõlbustada sel viisil tööd erialase materjaliga.